

BOTTURINA TEORIJA JEZIKA

Heda Festini

Pod terminom *teorija jezika* ne mislimo na lingvističku teoriju u smislu opće teorije o strukturi jezika ili na gramatiku kao teoriju jezika¹, kao ni na problematiku deskriptivne i genetičke lingvistike.² Radi se, zapravo, o pitanju podrijetla i raz-

¹ N. Chomsky upotrebljava termin *lingvistička teorija* za opću teoriju lingvističke strukture kao vrednovanje opravdanja izbora gramatike u jednom jeziku u odnosu na alternativne gramatike, dok je termin *gramatika* nekog jezika naziv za teoriju tog jezika, koja ima zadatak da odredi korespondenciju zvuk-značenje u beskonačnom polju (cfr. N. Chomsky, *Filosofia del linguaggio*, Torino, 1969, str. 21, 255; N. Chomsky, *Gramatika i um*, Beograd, 1979,² str. 82).

² Prema Chomskyju, deskriptivna lingvistika može biti samo poseban aspekt gramatike. Ona se bavi registracijom podataka o upotrebi jezika sistematički ih klasificirajući po tipovima elemenata koji funkcioniraju u nekom pojedinačnom jeziku, paralelno s odgovarajućim ograničenjima što za njih važe (cfr. N. Chomsky, *Gramatika i um*, op. cit., str. 47, 51, 61). Prema L. Hjemslavu genetička lingvistika se bavi problemom prirode jezika u težnji da razumije opće zakone po kojima se jezici modificiraju. U tu svrhu se izgrađuje lingvistička tipologija, koja ima zadatak da odredi pripadnost raznih jezika istom lingvističkom tipu, a na temelju genetičke srodnosti koja proizlazi iz zajedničkog podrijetla. Po mišljenju Hjemslava izgradnja takve iscrpne lingvističke tipologije najvažniji je i najveći zadatak koji danas ima lingvistika, (cfr. L. Hjemslav, *Il linguaggio* (Sproget), Torino, 1970, str. 110, 104, 108—109, 94, 110). Inače se smatra da otkriće lingvističke tipologije treba pripisati, po mišljenju S. Landa, Smithu i Monboddou, pa onda tek F. Schlegelu, a po R. H. Robinsu, Humboldt, (cfr. S. Land, *From Signs to Propositions, The Concept of Form in Eighteenth Century*, London, 1974, str. 105; R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, London, 1976,³ (1967), str. 176). Radi se o tipovima jezika s fleksijom ili s dodavanjem posebnih čestica. Ako se želi reći nešto o Botturi u vezi s genetičkom lingvistikom, onda se može ustanoviti da on, kao i Schlegel, razlikuje takva dva tipa jezika (Bottura piše od tome u *Ideologia*, str. 107, 109, ostale podatke o djelu cfr. u bilj. 5, cfr. o tome još H. Festini, *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, I, *Radovi*, Zadar, 1977, sv. 16, str. 64—65). Treba reći da su po Smithovu sudu jezici sukcesivno prolazili te faze, dok je Schlegel smatrao da svaki jezik pripada jednom od tih tipova (cfr. S. Land,

voja jezika, o čemu se najžešće raspravljalo u 17, 18. i 19. stoljeću, koje je misloce uvijek fasciniralo, a i u naše vrijeme još uvijek pobuđuje pažnju.³

Do sada smo upoznali Botturinu filozofsku, odnosno logičku gramatiku, za koju se može tvrditi da je i danas dosta zanimljiva i aktualna.⁴ Analiza koja slijedi ima svrhu da u tom smislu omogući ocjenu Botturine teorije jezika. Bottura je, doduše, u-

op. cit., str. 107). Za Botturu se ne može reći da je kao Smith u tim tipovima jezika tražio podrijetlo i njihovu evoluciju, ali je pisao dosta o fleksijskim jezicima, kojima je i Schlegel bio više sklon.

³ Cfr. P. Edwards, *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 3—4, London, 1967, str. 389; Abbagnano tvrdi da se o podrijetlu jezika raspravljalo naročito u 17. i 19. stoljeću, a kroz traženje temelja intersubjektivnosti znakova kao karakteristike jezičke upotrebe (cfr. N. Abbagnano, *Dizionario di filosofia*, Torino, 1968, str. 520). Lingvist Milka Ivić iznosi da se u 18. stoljeću intenzivno razmišljalo o podrijetlu jezika (cfr. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana, 1978,⁴ /1961/, str. 25); u tom istom stoljeću Brinkmann ističe ulogu Lamberta (cfr. H. Brinkmann, *Kritische Sprachanalyse im Lichte der Zeichentheorie, Wirkendes Wort*, /25/1975/, Heft 5, Düsseldorf, str. 290—319), Robins spominje ulogu Condillaca (cfr. R. H. Robins, op. cit., str. 152). Land ističe da je za pitanje podrijetla jezika značajan Herderov esej *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, 1772, (cfr. S. Land, op. cit., str. 80, 66). Herder je tvrdio da jezik i misli imaju zajedničko podrijetlo te da se međuovisno zajednički razvijaju kroz sukcesivne stadije rasta i zrelosti — prvi stupanj je u apstrakciji i prepoznavanju stvari s njihovim relativno konstantnim i distinktivnim osobinama u moru iskustva te u njihovoj istovremenoj deznacijaciji pomoću vokalnih simbola. Daljnja gramatička diferencijacija je rasla s akumuliranjem blaga ljudske misli (cfr. R. H. Robins, op. cit., str. 151—152). Iako takvo gledište Robins ocjenjuje kao naivno, on ga ipak smatra očiglednim napretkom u odnosu na ranije rasprave o podrijetlu jezika (ib., str. 152—153), međutim, Land kaže da je ipak Herder dužan Condillacu za svoju koncepciju prvobitnog jezika (cfr. S. Land, op. cit., str. 71). U 19. stoljeću je poznata više od svijlu Humboldtova koncepcija koja pripada genetičkoj teoriji, kao što smo vidjeli u bilj. 2. Međutim, on je ipak, slično Herderu, isticao da je jezička evolucija u skladu s razvojnim usponom ljudskog duha, naglašavajući još više od Herdera nacionalni karakter jezika (cfr. M. Ivić, op. cit., str. 40), ali se može reći da nije zastupao dosljedno paralelnost razvoja jezika i misli (cfr. H. Festini, op. cit., str. 67). Vidljivo je da od Botturinih prethodnika treba obratiti pažnju na Lamberta, Condillaca, Herdera, a od istovremenika Humboldta. O nedavnim raspravljajima na tu istu temu piše Chomsky (o W. H. Thorpeu, 1967), a o Popperu kaže da je u *Of Clouds and Cloaks*, (1965) spominjao razne stadije jezika, ali je posebno istakao »niži« i »viši« stadij (cfr. N. Chomsky, *Filosofia del linguaggio*, op. cit. str. 208—212, 208—209).

⁴ Cfr. H. Festini, op. cit., str. 53, 61; H. Festini, *Botturina koncepcija značenja i suvremena lingvistika, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, (4/1978), br. 7—8, str. 173, te H. Festini, *Semantička teorija Zadrana P. Botture, II (Sažetak)*, *Rudovi, Zadar*, (18/1979), sv. 18, str. 310—311.

potrijebio sličan termin *teorija o jezicima*, ali u širem opsegu nego što će se ovdje upotrijebiti izraz *teorija jezika*⁵.

O evoluciji jezika postoje različite periodizacije. Brinkmann smatra da se najviše upotrebljavala Lambertova (1764) podjela na tri razdoblja, koja se osniva na njegovoj podjeli riječi s obzirom na odnos znaka prema označenim stanjima stvari: 1) kao pokazivanje stvari, što je u osnovi ljudske prirode, 2) kao imenovanje na temelju sličnosti između osjetilnog i duhovnog i 3) kao odnos pojma k pojmu.⁶ Po njegovu sudu takvu trodjelnu podjelu slijedili su Peirce i Morris, a prisutna je i u Cassirera i Ecoa.⁷ Njegovo je mišljenje da su Peirce, Morris i Eco upotrebljavali umjesto Lambertove opisne terminologije izraze — indeks, *icon* i simbol, a Cassirer mimetička, analogijska i simbolička razvojna faza.⁸ Međutim, i prije Lamberta se služilo trodjelnom podjelom jezičkih znakova i razvojnih faza, kao što su učinili, npr., istaknutiji mislioci — Vico (1725) i Condillac (1746), a Brinkmann niti ne pretpostavlja da je njihov pristup mogao biti utjecajni.⁹ Brinkmann, doduše, dopušta razne tipove po-

⁵ U Botture *teorija o jezicima* (la teoria delle lingue) sadrži analizu filozofskih i gramatičkih temelja jezika, a tek na kraju knjige on izriječno dotiče i problem podrijetla jezika (cfr. P. Bottura, *Ideologia*, Venezia, 1832, str. 107, 116—118). U tekstu će se navoditi u zagradama stranice ovog izdanja.

⁶ Njemački matematičar, astronom i filozof J. H. Lambert u *Semiotici*, trećem dijelu svojeg *Novog organona* razvio je doktrinu, kako kaže Reese, o jeziku (cfr. W. L. Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion*, Brighton, 1980, str. 289). Brinkmann pokazuje da je Lambert iz spomenute tri vrste znakova izveo tri stupnja povijesti jezika koji odgovaraju stupnjevima spoznaje: 1) jezik pokazivanja (gesta), 2) jezik sličnosti i 3) simbolički jezik (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 301—302).

⁷ ib., str. 301.

⁸ ib., str. 301, 302.

⁹ G. B. Vico navodi da je sporazumijevanje nijemim pokretima prethodilo prvim prirodnim jezicima u kojima se davalo imena stvarima po njihovoj prirodi, zatim je slijedio razvoj jezika herojskih nacija i, konačno, jezika prvih naroda. Pravo podrijetlo jezika je u istim principima s poetskim stvaranjem — u metaforičkoj prirodi jezika koji se razvija modifikacijom svoje strukture. Jezici naroda sadrže u sebi sve tri prođene faze: jezik mitova o lažnim bogovima, jezik herojskih priča i jezik prirodnog odnosa ili prijenosa (cfr. G. B. Vico, *Opere filosofiche*, Firenze, 1977, str. 275—278.). Condillacovo koncipiranje jezika je dosta analogno Lockeovom i Leibnizovom. On je razlikovao: 1) slučajne znakove, 2) prirodne znakove koji nastaju imitacijom i prirodnim kricima te 3) institucionalne znakove koji su nastali arbitrijem (konvencionalno) jačanjem ljudskog mišljenja, omogućivanjem znanosti, naročito matematike (cfr. R. H. Robins, op. cit., str. 150, S. Land, op. cit., str. 65—66, 88—89, W. L. Reese, op. cit., str. 101). Inače Land dokazuje kako su Condillacova koncepcija o povijesti jezika i Vicova o rastu jezika doprinijeli konceptu o jezičkoj

djela i spominje utjecaje Leibniza, Wolffa, Schottela i Condillaca na Lamberta, ali mu je ipak najviše stalo do toga da istakne samosvojnost i prednost Lambertove periodizacije.¹⁰ Mi ćemo se koristiti jednom drugom — također trodjelnom podjelom — naturalistička, konvencionalistička i instrumentalistička teorija o jeziku — vodeći računa i o svim navedenim gledištima.¹¹

Bottura je smatrao da je jezik umjetna, isključivo ljudska tvorevina koja se razvila iz nižih oblika međuljudskog sporazumijevanja, tvorevina promjenljivog karaktera, podložna griješanju i usavršavanju. On je bio vrlo skroman pa kaže da su takvog mišljenja bili epikurejci i većina talijanskih, engleskih i njemačkih filozofa (117). Drugom dijelu svoje knjige Bottura je dao naziv *O riječima*, analogno Lockeu, ali on ga tu ne spominje direktno (79) nego tek na kraju (116) i inače rijetko navodi prethodnike poimenično, osim nekog klasika — epikurejce i stoike (89), Platona te od neposrednih prethodnika Rousseaua i Bonalda, kao u svojoj polemici protiv teze o božan-

formi koju nalazimo u Herdera (cfr. S. Land, op. cit., str. 65—66). Brinkmann uopće ne poklanja neku veću pažnju Vicou, ni konvencionalističkom tumačenju, a prvu vrstu znakova koju navodi Condillac ni ne spominje. Posljednje je propust jer, npr., Abbagnano tumačenje jezika kao slučaja čak posebno izdvaja, ističući ga kao suvremenu orijentaciju, karakterističnu za sociološke, glotološke i kibernetičke studije (Herder, Shannon, Weaver), (cfr. N. Abbagnano, op. cit., str. 526—527).

¹⁰ Brinkmann navodi i antičku podjelu, kršćansko-hermeneutičku i Baconovu prije Lambertove. Po njegovu sudu, Lambert je podijelio znakove na prirodne i umjetne slijedeći Leibniza i Wolffa, a Condillacu, njegovu suvremeniku, je došao blizu tumačenjem jezika gesta (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 298—300, 305). Međutim, postoji i mišljenje da Lambert nije bio bolji mislilac od Leibniza, Wolffa i Lockeja (cfr. P. Edwards, op. cit., str. 378).

¹¹ N. Abbagnano je razlikovao četiri teorije: naturalističku, konvencionalističku, instrumentalističku i kao razvoj posljednje — akcidentalističku (cfr. N. Abbagnano, op. cit., str. 520—528). Smatrajući posljednju podvrstom instrumentalističke, razlikujemo tri teorije: 1) naturalističku teoriju: a. tumačenje jezika kao prirodne produkcije zvučnog (Epikur, Lukrecije, Condillac, Rousseau, Lambert, Müller, Jespersen), b. kao onomatopeja (Herder, Müller, Cassirer), c. kao metaforičko stvaranje (Vico, Hamann, Herder, Müller, Croce, Sapir), d. kao slika svijeta (Antisten, stoici, Fichte, Hegel, Mauthner, Russell, Wittgenstein, djelomice Carnap, Cassirer, Heidegger), 2) konvencionalističku teoriju (elejci, sofisti, megarani, djelomice Aristotel, srednji vijek, Locke i njegovi sljedbenici, Peirce, Wittgenstein u kasnijoj fazi i neopozitivisti), 3) instrumentalističku teoriju (Platon, Leibniz, Herder, Humboldt, Marx, Dewey, nešto Wittgenstein, Carnap, a najdosljednije Abbagnano). Zamjetljivo je i to da se vrlo često povezivalo naturalističko i konvencionalističko shvaćanje, a ponekad i treće (vidjeti opširnije o tome, H. Festini, *Instrumentalistička teorija o jeziku i Karl Marx, Radovi, Zadar* /11/1972/1973/, sv. 11, str. 225—248.

skom podrijetlu jezika.¹² Po svemu sudeći, Bottura je svoj pojam o podrijetlu i evoluciji jezika izveo sintetizirajući sve najznačajnije poglede na tu problematiku svoga doba, a neke je čak anticipirao, pa i nadmašio neka shvaćanja poslije njega. Deklarativno se opredijelio za konvencionalističku teoriju jezika, što je osobito dolazilo do izražaja u njegovu pobijanju pojedinih verzija naturalističke teorije, koja se najviše zagovarala u pret-hodnom stoljeću.

Locke (1690) je prvi upotrijebio naziv *semiotika* za teoriju o znakovima, a Lambert koristi isti naziv za djelo u kojem je izložio učenje o isključivo jezičkim znakovima.¹³ Bottura ne upotrebljava taj naziv, ali odjeljak koji je posvećen problemima jezika korektno počinje najprije s podjelom znakova uopće. Znakovi su: 1) prirodni, 2) analogijski i 3) arbitrarni ili umjetni ili konvencionalni (82—83). Ta podjela u sebi integrira Ockhamovu, Lockeovu, Leibnizovu, Condillacovu, a posebno Baconovu i Wolfovu podjelu.¹⁴ Bottura, kao i Wolff, upotrebljava sinonime za svoju treću vrstu znakova, a u tretiranju nekih podvrsta analogijskih znakova podsjeća na Bacona, o čemu će kasnije biti riječi. Za prirodne znakove on kaže da su »uspostavljeni konsti-

¹² Bottura ima dobro mišljenje o Baconu, a za Vicoa i Galileja kaže da ih slijedi, ali o tome piše u vezi s drugim problemima i u drugom napisu (cfr. P. Bottura, *Filozofia, Gazzetta di Zara*, Zadar, 1834, br. 29, str. 116). On kritizira Condillaca i Stewarta ali u povodu nekih drugih pitanja i u drugom svojem djelu (cfr. P. Bottura, *Logica, Venezia*, 1833, str. 206). Bottura pripisuje Hebrejima, Platonu, Rousseauu i Bonaldu tezu o božanskom podrijetlu jezika, a ne spominje Vicoa ni Süssmilcha (1754), niti Herdera koji je slično njemu kritizirao tu tezu (cfr. o Rousseauu i Süssmilchu H. R. Robins, op. cit., str. 151; o Herderu cfr. S. Land, op. cit., str. 66). Stoga se može pretpostavljati da neke od navedenih autora nije ni čitao.

¹³ Iako je Lambert u djelu *Architektonik* (1771) pisao i o prirodnim znakovima (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 290—291), ipak se njegova semiotika prvenstveno odnosila na jezik, što smo već ustanovili u bilješci 6. Cjelokupni naslov njegove semiotike jasno upućuje o čemu se radi: *Semiotik oder Lehre von der Bezeichnung der Gedanken und Dinge* (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 295). Njegova se koncepcija zapravo odnosila na »karakterističnu teoriju jezika« (*Semiotik*, par. 72) koja je reducirala teoriju stvari na teoriju znakova u smislu znanstvene upotrebe, a na način *ars combinatoria* Wolffa i Leibniza (algebarska formalizacija), (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 298).

¹⁴ Ockham (između 1317. i 1328. godine) je dijelio znakove na prirodne i konvencionalne (cfr. N. Abbagnano, op. cit., str. 760), Bacon (1620) na nekongruentne (arbitrarne) i kongruentne (koje slične na stvari), Locke (1690) na prirodne i konvencionalne, Leibniz (1705) na slučajne, prirodne i konvencionalne (cfr. L. Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967, str. 21, 34, 51), Wolff (1729) na prirodne i umjetne, odnosno arbitrarne (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 292), Condillac (1749) na slučajne, prirodne i konvencionalne (cfr. S. Land, op. cit., str. 88).

tuiranjem same prirode, kao što su plač, smijeh, disanje, puls — znakovi života duševnog bića; lava, znak vulkana; pepeo, dim, znakovi vatre; krici životinja, znakovi njihovih instinkata; grom, znak strijele; sumrak, znakovi nastanka ili zalaska sunca i beskonačno mnogo drugih« (82). Međutim, on izričito tvrdi da prirodni znakovi nemaju nikakvo značenje za jezik, te se u tome odvaja od zdušnog nastojanja mislilaca 18. stoljeća koji su, kako kaže Land, forsirali u prvi plan prirodni znak da bi dokazali prirodno podrijetlo i razvoj jezika.¹⁵ Bottura iznosi svoje mišljenje da se govorom saopćavaju samo znakovi (96), a da jezik sačinjavaju umjetni znakovi (84). Jezičke pak znakove, po njegovu sudu, treba razlikovati po vrstama na: 1) jezik akcije (gesta), 2) pisani jezik i 3) glasovni jezik (84—88). Iako dopušta da jezički znakovi, naročito iz prve dvije vrste, imaju nekih dodirnih karakteristika s prirodnim znakovima, a naročito s analogijskima (117), ipak se svojom raspravom trudio da pokaže izričito konvencionalistički karakter jezičkih znakova. Zato njegovu interpretaciju evolucije jezika treba razmatrati prvenstveno kao konvencionalističku teoriju jezika.

Bottura tvrdi da su gestikuliranje, pisanje i govorenje umjetni znakovi, zavisni o arbitrarnoj ljudskoj konvenciji, uspostavljeni su zajedničkim konsenzusom među ljudima za izražavanje osjećaja i ideja (84). Zato je zajednička karakteristika jezika arbitrarnost i konvencionalnost (81). Jezički znakovi nastaju arbitrijem, a kasnije se konstituiraju konvencijom. Razumski arbitrij ih formira, ali među ljudima treba nastati »dogovor, pakt o međusobnoj upotrebi tih znakova«, bez »konvencije ne bi bilo moguće da se razumiju«. Međutim, dodaje Bottura, kada je takva konvencija učinjena, »nije više prepušteno arbitriju bilo koga da pravi promjene«, nego »svatko od onih koji su sklopili pakt da govore isti jezik, mora se držati iste konvencije«, i to dokle god ne nastane potreba za promjenom koja opet iziskuje novu konvenciju (92). Bottura je tako odlučno zastupao konvencionalističku teoriju jezika, da je čak nastojao i neke verzije naturalističke teorije (a. prirodna produkcija zvukova, b. onomatopeja) podrediti konvencionalističkoj teoriji.

Govoreći o jeziku akcije, Bottura kaže da se pokretima, a bez glasa izražavaju ideje u onih naroda koji oskudijevaju riječima. Zato su tom jeziku skloni barbarški narodi i proroci, djeca, orijentalci i govornici koji na taj način postižu posebni učinak (84—85).¹⁶ I Lambert je smatrao jezik gesta karakterističnim za prvi stupanj razvoja, ali prije njega su o tome pisali

¹⁵ S. Land, op. cit., str. 17.

¹⁶ Diderot je isticao prednost jezika gesta za govorništvo (cfr. S. Land, *ibid.*, str. 92).

Condillac, zatim Botturin suvremenik Herder, takvim je Peirce smatrao indeks; u našem stoljeću Wittgenstein ga je nazvao ostenzivnom definicijom, a Cassirer mimetičkim stupnjem razvoja jezika.¹⁷ Prema tome, Botturina interpretacija se uklapa u najbolju tradiciju i seže sve do naših dana. Međutim, svi se ti autori slažu u tome da je jezik gesta svojstvena ljudskoj prirodi, pa prema tome, za razliku od Botture, prvi razvojni stupanj jezika ne usklađuju dovoljno ili nikako s konvencionalističkom teorijom.¹⁸ Bottura u svojoj drugoj grupi znakova — analogijskim znakovima — i to u prvoj podvrsti, indikativnim znakovima — obrađuje jezik gesta. Stoički termin *indikativni znak* Bottura tumači kao pokazivanje prstom ili pogledom sa svrhom da netko drugi upozna neko naše mnijenje (82). Tu se radi o prijelazu sa znaka na predmet (82) kojim se čovjek usmjeravao na objašnjenje uzroka stvari i raznih promjena ljudskog duha, a za koje je izumio konvencionalne znakove (118), potican određenim razlozima o kojima će kasnije biti riječi.

Prve oblike pisane riječi većina autora također tretira u skladu s naturalističkom teorijom, a Bottura ponovno zauzima drukčiji stav. Objasnjavajući svoje gledište o pisanom jeziku, Bottura razlikuje savršeno figurativan jezik, nesavršeno figurativan, hijeroglifski jezik i alfabetski jezik (86—87), što podsjeća prije svega na gledište Bacona i Vicoa.¹⁹ U »prvim vremenima« pojavio se savršeno figurativan jezik, no dosta robustan u slikovnom iznošenju detalja onoga što se željelo saopćiti, ali se on ipak dugo upotrebljavao (85). Zamijenio ga je nesavršeno figurativan jezik koji je predstavljao samo glavni dio predmeta i on je doista bio nesavršen, jer nije uspijevao izraziti »razloge stvari, apstraktne ideje, niti intelektualne i moralne kvalitete« (87). Zamijenio ga je hijeroglifski jezik u kojem su se »asocirale

¹⁷ Cfr. o Lambertu i Cassireru H. Brinkmann (op. cit., str. 302, 299). O Herderu (cfr. P. Edwards, op. cit., str. 488), za Condillacov »langage d'action« kaže Rosiello da ima afiniteta sa Vicoovom tezom o »lingua di caratteri« (cfr. L. Rosiello, op. cit., str. 60), Ch. S. Peirce o znaku-indeksu kaže da je stvarno izazvan po objektu (2.247, 2.248), a čak Greenlee kaže da ga je Peirce smatrao prirodnim znakom, kao što je npr. upiranje prstom (cfr. D. Greenlee, *Peirce's Concept of Sign*, Hague, 1973, str. 70). Wittgenstein je vrlo često pisao o pokazivanju kao ostenzivnoj definiciji koja se može razumjeti kao prijevod iz jezika gesta u jezik riječi (cfr. L. Wittgenstein, *Philosophical Grammar*, Oxford, 1974, str. 88).

¹⁸ Peirce nije bio dosljedan u tumačenju indeksa, postoje tendencije da ih tumači i kao »habitualne« (konvencionalne), npr. 8.368 (cfr. D. Greenlee, op. cit., str. 87). Bottura je bio dosljedniji i od Peircea, jer isti primjer koji upotrebljava Peirce tumači konvencionalno, što pokazuje naš daljnji tekst.

¹⁹ Bacon je tražio podrijetlo alfabeta u nekoj vrsti ideografskog pisma, kao što su egipatski hijeroglifi, a slično tome Vico u *Parlari muti* (cfr. L. Rosiello, op. cit., str. 21, G. B. Vico, op. cit., 257, 277).

neke slike s idejama objekata koje su trebale imati značenje» (87). Međutim, on nedvojbeno jasno ističe najveće značenje artikulirano pisanog znakovnog jezika, jer kaže da je i hijeroglifski jezik bio predugačak i nesavršen, a da najkasnije pronađeni alfabetski jezik, s malim brojem slova, izražava sve ideje (87). Takav jezik je dodatak jeziku treće vrste, glasovnom jeziku. Od F. Bacona i Schottela sve do Wolffa puno se poklanjalo pažnje hijeroglifskom pismu, ali svi su ga drukčije klasificirali od Botture. Bacon ih uvrštava u kongruentne (prirodne) znakove, zajedno s jezikom gesta. Schottel navodi hijerogliffe zajedno sa simbolima, vezujući ih uz odnos riječi i slike, a Wolff ih tumači kao predodžbu na temelju sličnosti s objektom.²⁰ Iako je Lambert, za razliku od navedenih autora, sasvim kratko spomenuo hijerogliffe i pokazao veće zanimanje za pisani znak,²¹ ipak i u tome između njega i Botture postoji razlika. Naime, svi su navedeni autori bili naklonjeni naturalističkoj teoriji jezika, a Bottura konvencionalističkoj, što je imalo za posljedicu da on drukčije dijeli znakove i podvrste jezika. To svoje neslaganje pokazao je posebno u tumačenju glasovnog jezika.

Većina Botturinih prethodnika tumači glasovni jezik na izrazito naturalistički način u smislu prirodne produkcije — od Epikura i Lukrecija, do Condillaca, Rousseaua i Herdera, od Müllera do Jespersena, pa čak i do Cassirera.²² Doduše, Bottura kaže da čovjek prirodno emitira zvukove u velikim emotivnim potrebama, ali ti prirodni znakovi s »vremenom postaju konvencionalni za one koji ih slušaju, jer su isprobani od njih samih« (117). Tako je Bottura pokušao Condillacovu tezu o prirodnom podrijetlu glasova za izražavanje emocija²³ uklopiti u svoj konvencionalizam. On s tog stanovišta polemizira sa stolicima i epikurejcima. Po njegovim riječima, oni su vjerovali da su glasovni jezici prirodni jezici, međutim, u tome su se prevarili, jer ni zvukovne riječi, niti alfabetske ne sliče na svoje objekte: »Ako bi riječi bile prirodni znakovi ideja, nastale bi iz samih ideja, ali kako se ideje temelje na predmetima i kako su zapravo ideje o istom objektu zapravo slične u čitavom svijetu, trebale bi biti

²⁰ H. Brinkmann, op. cit., str. 299—300.

²¹ ib., str. 300.

²² Cfr. našu bilješku 11. Condillac je u tom smislu kritizirao Herder, ali ni Herder nije bio dosljedan — ipak je dopustio prirodno podrijetlo jezika kao prirodnog toka iz početnog akta umovanja, što svakoj vrsti daje vlastitu formu prirodnog jezika kojim se posebno adaptira na svoju formu života, tj. biološki adaptira (cfr. S. Land, op. cit., str. 68, 66—67). Po Reeseu, Herder je iznio da govor počinje imitacijom zvukova prirode (cfr. Reese, op. cit., str. 221). O M. Mülleru i Cassirerovoj koncepciji mimetičke faze kao onomatopeje cfr. N. Abbagnano, op. cit., str. 523.

²³ Condillac je tvrdio da prirodne znakove uspostavlja priroda za izražavanje osjećaja, veselja i žalosti (cfr. S. Land, op. cit., str. 67, 88).

u čitavom svijetu slične i riječi koje se upotrebljavaju da bi se izrazio isti objekt» (89—90). On dopušta da postoje neke slične riječi, ali uporno ponavlja da takve riječi nisu zato prirodni znakovi objekata, nego mogu biti samo arbitrarni i konvencionalni (91). U obrani tog stava je odrešit kao Hobbes, a vrlo slično Popperu, za glasovni jezik kaže, tj. za riječi da su artikulirani glasovi.²⁴ Oni su nastali fizičkom rezonancijom, ali zato glasovno sjedinjavanje nema prirodno podrijetlo (89). Zapravo, znakove koji su slični predmetima, Bottura uvrštava u analogijske znakove. To je druga njihova podvrsta — imitativni i figurativni znakovi (83). Bottura objašnjava da imitativni znakovi predmeta služe za njihovu denotaciju, a kao primjer navodi Herderov o ovci — blejanje poput ovce služi za denotaciju ovce (83).²⁵ Figurativni znak služi za naznaku odnosa među objektima, kao, kad npr., uzmemo u ruke dva globusa, pa jednu ruku više spustimo od druge i time označujemo veći teret jednoga u odnosu na drugi (82—83). On prihvaća da je čovjek prirodno naklonjen da imitira, ali smatra da je imitacija sredstvo invencije pomoću koje pogodnosti je čovjek prešao s prirodnih znakova na analogijske (117). Tako je on nastojao prirodno podrijetlo jezika ponovno umanjiti do krajnjih granica, tretirajući analogijsku fazu u cjelini kao nižu fazu, vrlo slično Popperu.²⁶

Treća podvrsta naturalističke teorije jezika — jezik kao metaforičko stvaranje — uopće ne zaokuplja Botturinu pažnju, za razliku od Vicoa, Hamanna i Herdera, te Müllera, Crocea i Sapira.²⁷ On u tom pogledu nije napredovao dalje od Lockeja: metaforičke riječi treba objasniti (116).²⁸

Četvrtom podvrstom naturalističke teorije smatra se tumačenje jezika kao slike svijeta. Dok se u klasičnoj naturalističkoj teoriji (Antisten, stoici, Aristotel, Fichte, Hegel) tumačilo jezik kao sliku ili izraz esencije ili bitka samog (realnog ili duhovnog), dotle se od logičke matematike do logičkog empirizma često zastupalo korespondenciju jezičkih znakova i stvari u smislu lo-

²⁴ Popper je okarakterizirao »viši stadij« kao upotrebu artikuliranih zvukova za izražavanje kritičke misli (cfr. N. Chomsky, *Filosofia del linguaggio*, op. cit., str. 209).

²⁵ Herderov primjer koji navodi N. Abbagnano, op. cit., str. 523.

²⁶ Popper kaže da se u nižem stadiju upotrebljavalo vokalne geste (cfr. N. Chomsky, *Filosofia del linguaggio*, op. cit., str. 208—209).

²⁷ Land kaže da je vjerojatno Vico autor te teorije, ali je ipak on naziva Vico-Blackwellovom teorijom. Nastavljačima smatra Herdera i Cassirera. No po njegovu mišljenju, teorija metafore je ipak slijedila Lockeovu lingvistiku (cfr. S. Land, op. cit., str. 187, 65, 50—64, 70, 72). O Croceu u tom smislu vidjeti N. Abbagnano, op. cit., str. 524, a o Sapiru cfr. W. L. Reese, op. cit., str. 291—292.

²⁸ Bottura tom prilikom i spominje Lockeja (116). O Lockeju cfr. S. Land, op. cit., str. 20.

gičke slike svijeta (to gledište najjasnije je u Wittgensteina).²⁹ Lambertova koncepcija o simboličkoj spoznaji, koju spominje Brinkmann, daje se bolje uvrstiti u tu teoriju, a manje u simboličku teoriju o jeziku — kreaciji pogleda na svijet³⁰ koja ima odjeka do tzv. suvremenog jezičkog relativizma, a evocira opet klasični (esencijalistički) pojam slike.³¹

²⁹ cfr. N. Abbagnano, op. cit., str. 524—525.

³⁰ Brinkmann smatra da je najrelevantnija interpretacija jezika kao simboličkog jezika te u tom smislu najveće zasluge pripisuje baš Lambertu koji je, nastavljajući Leibniza i Wolffa, protumačio simboličku spoznaju kao onu koja stoji umjesto znaka, kao što aritmetika i algebra stoje umjesto stvari. Preko Hamanna i Herdera, ističe Brinkmann, simbol je dobio centralno mjesto, a značio je sliku koja u smislaonim duhovima beskonačno preobraća u konačno. Po njegovu sudu, Peirce je u tom smislu simbol nazvao *iconom*, a isto tako Morris i Eco. Nadalje, kaže Brinkmann, neovisno od Peircea K. Bühler je odredio simbol kao znak za red. Tako su pojam spoznajnog i estetskog znaka Peirce i Bühler u duhu Lamberta odredili »u suvremenoj znanstvenoj situaciji«. Simbol je spoznajna i estetička kreativna slika koja stoji na mjestu stvari, ali ne u odnosu *Bild* i *Abbild* (cfr. H. Brinkmann, op. cit., str. 296—297, 293—294, 297, 301, 302). Prema tome bi Cassirerov pojam simboličke forme imao podrijetlo, uz Leibniza i Wolffa, ponajviše u Lambertu.

³¹ Simbolička teorija o jeziku trebala bi se uvrstiti u instrumentalističku teoriju o jeziku (vidjeti kasnije tekst prije bilješke 36. i nakon nje do 37), ali to se ne odnosi na simboličku teoriju o jeziku-kreatoru pogleda na svijet, koja je po svojoj osnovnoj tendenciji bliža klasičnoj naturalističkoj teoriji jezika kao slike svijeta u smislu duhovnog bitka. Raniji, a po nekim interpretacijama dobrim dijelom i suvremeni jezički relativizam, može se smatrati posljednjom varijantom naturalističke teorije o jeziku (d. varijantom). Obično se smatra da je Herder iznio stav — danas poznat kao princip jezičkog relativizma — koji je kasnije preuzeo Humboldt, a konačno se formirao u Sapir-Whorfovoj hipotezi (cfr. M. Leroy, *Profilo storico della linguistica moderna*, 1965 (1963), prema L. Rosiello, op. cit., str. 82, a takva gledišta nalazimo kod A. Schaffa, *Linguaggio e conoscenza*, Roma, 1973 (Warszawa, 1964), str. 16, S. Land, op. cit., str. 66—67, R. H. Robins, op. cit., str. 152, 176, M. Ivić, op. cit., str. 146). Po Landovoj interpretaciji Herder je dao inicijativu za teoriju jezičkog relativizma, objedinjujući shvaćanja Smitha, Condillaca i Monboddoa o istovremenosti gramatičke strukture jezika i ljudske sposobnosti za pojmovnu analizu s Vicoovom teorijom o metaforičkom stvaranju (cfr. S. Land, op. cit., str. 188—189), tj. Land misli da je Herder ispravno interpretirao iluminističke teze o jeziku i takve sintetizirao s Vicoovom koncepcijom o jezičkoj strukturi. Međutim, Rosiello zamjećuje da je romantički pojam slike (a koji je u osnovi jezičkog relativizma) više proizašao iz neadekvatnog tumačenja iluminističkih teza. Naime, prema Rosiellu, Herder govori o nužnom odnosu jezika i roda, ističući utjecaj prirodnog ambijenta u smislu adaptacije, što je nekorektno tumačenje Condillacovog povijesnog načina tumačenja tog odnosa (cfr. L. Rosiello, op. cit., str. 80, 82—83). O Herderovom biologizmu smo već govorili (cfr. našu bilješku 22, te W. L. Reese, op. cit., str. 221). Prema tome, za naš problem je važno da se utvrdi kako je Bottura interpretirao Condillacove stavove koji se odnose na spomenuti problem.

Za Humboldta, pak, jezik je emanacija duha danog naroda, njegove kulture (cfr. M. Ivić, op. cit., str. 40), te kao takav, jezik je nad-

Ako se hoće pronaći Botturino gledište o jeziku-slici, onda to nije jednostavno. Moguće ga je naći u njegovu tvrđenju na Lockeov način, da je riječ povezana s idejom (99), međutim, on dodaje da riječ kao znak ne saopćava ideju, nego je znak ideje (96). Stoga njegovo gledište nije istovjetno s tumačenjem znaka kao predodžbene slike, a više upućuje na tumačenje znaka kao simbola, o čemu može biti riječi poslije. Samo na jednom mjestu izgleda da se njegovo shvaćanje znaka može usporediti s Peirceovim *icon*-om, kad kaže za znak da može biti bilo koji osjetni objekt, koji zato što je asociran s drugim objektom, osjetnim ili neosjetnim, služi spoznaji objekta s kojim je združen³² (81). Da-

individualni organički entitet s vlastitim rastom i životom (cfr. R. H. Robins, op. cit., str. 194) koji ima ulogu medija kroz koji je izvanjski svijet neophodno percipiran i mišljen, pa su različite slike svijeta rezultat diferentnih jezičkih struktura koje su relativno stabilne i rezistentne na individualne pokušaje promjena (cfr. L. Brown, *Wilhelm von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity*, Hague, 1967, str. 115—116).

Što se tiče moderne relativističke hipoteze, može se praviti razlika prema humboldtizmu — Schaff misli kako Sapir naročito zastupa utjecaj jezika, ne samo na socijalnu realnost, nego i obrnuto (cfr. A. Schaff, op. cit., str. 70—71), a za Whorfovo gledište Ivić kaže da jeziku daje primarno značenje, jer Whorf tvrdi da određeni jezik favorizira određeni način poimanja svijeta, odnosno određeni tip jezika uvjetuje određeni tip kulture (cfr. M. Ivić, op. cit., str. 146). Iz navedenoga bi proizišlo da je Sapir manji humboltovac od Whorfa. No, Whorfov tekst također pokazuje da on zna zastupati tezu o međuakciji jezika te kulturnih i ambijentalnih uvjeta (cfr. B. L. Whorf, *Linguaggio, pensiero e realtà*, Torino, 1970, str. 124—125, citirano prema A. Schaff, op. cit., str. 82). Brown, pak, kaže da moderna relativistička hipoteza ističe korelaciju između različitih aspekata jezičkog i nejezičkog ponašanja, sa snažnim naglašavanjem, osobito Whorfa, jezičnog ponašanja kao, u izvjesnom smislu, nezavisne varijable u sklopu kulturnog konteksta o kojem nejezičko ponašanje ovisi (cfr. L. Brown, op. cit., str. 10. Cfr. još o međusobnim utjecajima od iluminizma, Vicoa, Herdera, Humboldta od Sapira, Whorfa i Cassirera u H. Festini, *Semantička teorija Zadrantina P. Botture I*, op. cit., str. 65). Dakle, jezik se tumačio, u mánjoj ili većoj mjeri kao izraz duhovnog, nacionalnog ili kulturnog bitka.

³² Peirce kaže da pravila konvencije pokazuju kada će se znak tumačiti kao *icon*. *Icon* sadrži neku od osobina označenog predmeta, kao npr. crteži što imitiraju formu (5300), (cfr. U. Eco, *Il segno*, Milano, 1980² /1973/, str. 121, 116, 51). Međutim, treba imati na umu da Peirce ne raspravlja o ovim problemima u vezi s podrijetlom jezika, nego su njegova izlaganja o znakovima u funkciji njegovih osnovnih triju kategorija (Mind, Matter, God), (cfr. P. Edwards, op. cit., vol. 6, str. 74—75). Kao rezervu prema Brinkmannovoj interpretaciji — u vezi s pojmom *icona* — nije potpuno korektno reći da su Morris i Eco nastavili Peirceovo gledište (cfr. o Morrisu U. Eco, op. cit., str. 58—61. U. Eco, *Trattato di semiotica generale*, Milano, 1975, str. 276, 399). Eco je dokazao neodrživost Peirceove koncepcije *icone* (cfr. U. Eco, ib., str. 240—284). No, treba dodati i to da ni Morris ni Eco nisu raspravljali o ovim problemima u vezi s pitanjem o podrijetlu jezika. Bottura dotiče taj problem iznoseći problematiku podrijetla i ne propušta istaći svoje konvencionalno gledište (93).

kle, ni u posljednjoj verziji naturalističke teorije ne nalazimo čvrsti oslonac za procjenu Botturinog gledišta, jer Bottura, kao i Peirce, za *icon* traži uporište u konvencionalističkoj teoriji.

Tražimo li Botturino učešće u pripremanju relativističke teze, odmah se može ustvrditi da on ne rezonira kao Herder i da je bliži Condillacovom svraćanju pozornosti na povijesno-društveni karakter jezika. Prema Rosiellovom svjedočanstvu, Condillac je u pojedinim jezicima vidlo reflekse određenih načina organizacije sadržaja misli koji su povijesno određeni po raznim tipovima društvenih organizacija u pojedinim narodima.³³ Bottura kaže da su narodi ujedinjeni u društvo i zato je sjedinjenje zvučkovnih elemenata sa značenjem pomoću riječi u svakog od njih različito (89). No iako ističe njihovu povezanost, ne tumači je tako jednostrano deterministički kao Condillac. Moglo bi se dodati i to da podsjeća na Humboldtovu isticanjem povezanosti jezika i kulture, ali se istovremeno razlikuje od njega jer u njegovoj koncepciji ne rezultira da se u jezicima manifestira duh naroda i njihova kultura.³⁴ Evolucijski karakter jezika koji mu Bottura pripisuje moguće je inače usporediti s Humboldtovim gledištem, ali tek u okviru razmatranja posljednje teorije o jeziku. Sve što je do sada rečeno olakšava usporedbu Botturinog stava sa suvremenim jezičkim relativizmom — Bottura je implicitno bio za međuovisnost kulture i društva s jedne strane, te jezika s druge strane.³⁵ Stoga možemo reći, dosljednije shvaćanje iluminizma približilo ga je više razumijevanju simboličkog karaktera jezika nego romantičare i njihove nastavljače, otvorivši mu horizont instrumentalističke teorije o jeziku.

Abbagnano iznosi da se jezik tretira kao instrument kada ga se tumači kao produkt ponavljanih i ponovljivih izbora, kao upotrebu intersubjektivnih znakova koji omogućuju *komunikaciju* kao upotrebu koja je mogućnost izbora znakova i mogućnost *ograničenog i ponovljivog kombiniranja* takvih znakova.³⁶ Kao takav, jezik je formiranje *simbola* i on »funkcionira na temelju izbora koji otvaraju stavovi kao posrednici između simbola i svijeta,

³³ L. Rosiello, op. cit., str. 80.

³⁴ M. Ivić iznosi Humboldtovu tvrdnju da se povijest jezika treba povezati uz povijest nacionalne kulture, a to iznosi i P. Edwards (cfr. M. Ivić, op. cit., str. 40, P. Edwards, op. cit., vol. 3—4, str. 73). Bottura kaže da je kvaliteta jezika mjera kulture naroda, da su velika stoljeća umjetnosti i znanosti bila također i stoljeća usavršavanja jezika (80) što potvrđuje njihovu međuovisnost, a ne ističe primat jezika zato što se u njemu izražava duh jednog naroda i njegove kulture. Dodati još H. Festini, *Semantička teorija Zadrana P. Botture I*, op. cit., str. 58, te se podsjetiti naše bilješke 3.

³⁵ Vidjeti našu bilješku 31 i 34.

³⁶ N. Abbagnano, op. cit., str. 526, 520. Opširnije o tome u H. Festini, *Instrumentalistička teorija o jeziku i Karl Marx*, op. cit., str. 227, zatim bilješka 30, te str. 231—238.

stavovi koji posreduju i uvjetuju odnos simbola prema svijetu i koji ukazuju na neku situaciju, ideju, misao ili duševno stanje koje dopušta da se simbol shvati«. ³⁷ *Izbor* je temeljni termin instrumentalističkog tumačenja podrijetla i razvoja jezika, a prije Botture s njime u vezu su dovodili jezik — Platon, Leibniz, Herder, te iza njega Humboldt, dok se komunikativni karakter jezika isticao od Bacona, Hobbesa, Lockea, Condillaca sve do neposredno prije Botture, Monboddoo i Stewarta. ³⁸ Simbolički karakter jezika koji ulazi u koncepciju instrumentalističke teorije nije onaj o kojem je pisao Brinkmann. ³⁹ Prije svega, Peirce je tumačio simbol kao znak koji označuje na temelju konvencije ili pravila interpretacije, a to isključuje naturalistički pristup te pribavlja simbolizmu status osnovnog pojma opće teorije znakova, ⁴⁰ što je već bolje od koncepcije spoznajno-predodžbene ili kreativne slike. Kada Schaff tumači Cassirerov pojam o simboličkoj formi, onda on pokazuje kako taj pojam pridaje jeziku obilježje kreatora slike svijeta, u što nas dovoljno uvjerava sam Cassirerov tekst koji se ne uspijeva osloboditi čak ni determinističkih teza. ⁴¹ Prema tome, od Cassirerove teorije ostao je u najboljem slučaju termin *simbolička forma* koji može ući u sastav instrumentalističke teorije, kao što je vidljivo iz teksta prije bilješke 37.

³⁷ N. Abbagnano, op. cit., str. 236, N. Abbagnano, *Mogućnost i sloboda*, Beograd, 1967, str. 171, 174, N. Abbagnano, *Per o contro l'uomo*, Milano, 1968, str. 269—270.

³⁸ H. Festini, *Instrumentalistička teorija jezika i Karl Marx*, op. cit., str. 231, 232—238, H. Festini, *Semantička teorija Zadrana P. Botture*, I, op. cit., str. 57—58.

³⁹ Vidjeti tekst prije bilješke 29, sve do bilješke 31 i bilješku 30.

⁴⁰ D. Greenlee, op. cit., str. 78. Peirce se opozivlje na Aristotelov princip konvencije pri definiranju simbola (2297). A Greenlee, kao i Eco kritizira Peirceovu podjelu na *icone* i simbole, upozoravajući na to da je Peirce na taj način suviše suzio pojam simbola, a trebalo je i da *icon* bude simboličkog karaktera, jer je isto konvencionalan. Greenlee se dosta zadržava na Peirceovoj restrikciji pojma simbola (cfr. D. Greenlee, op. cit., str. 94—96), ali ipak je smatrao da je Peirce poveo k shvaćanju simbolizma kao ključnog pojma opće teorije o znakovima (cfr. ib., str. 78).

⁴¹ A Schaff, op. cit., str. 39, 38. Kada se Cassirer zalaže za recipročnu korelaciju iskustva i uma, on citira Kanta i odlučuje da tu vezu smatra nužnom (cfr. E. Cassirer, *Lo strutturalismo nella linguistica moderna*, Napoli, 1970, str. 58—59). Zato Rosiello kaže da je Cassirer za jezik, kao i za sve ostale simboličke aktivnosti (mit, znanost) tvrdio u duhu Kanta da je simbolička forma izražavanje duha koji uvjetuje svijet kulture, sjedinivši Humboldtovu misao i modernu strukturalnu lingvistiku u organičku koncepciju jezika (cfr. L. Rosiello, op. cit., str. 186). Točnije rečeno, Cassirer suprotstavlja nužnost i mogućnost, bitak i trebanje, ostajući tipični neokantovac. Simboličku misao je okarakterizirao nizom opisa koji polaze od sposobnosti apstrahiranja i završavaju se sa sposobnošću mišljenja u čistim pojmovima mogućnosti, koji se očituju naročito u etičkoj i religijskoj zadaći, jer puna snaga naše simboličke imaginacije i inteligencije dolazi do izražaja

U Botturininim analizama nalazimo izvjesne natuknice u skladu s instrumentalističkom teorijom u cijelosti, a posebno na ključne komponente — jezik kao produkt ponavljanih i ponovljivih izbora, intersubjektivni i simbolički karakter jezičkih znakova. Ako se prihvati da su Herder i Humboldt imali smisla za instrumentalistički pristup jeziku, onda najprije treba Botturina gledišta usporediti s njihovom evolucijskom teorijom o jeziku. Budući da smo već ustanovili da Herder, pa kasnije i Humboldt, prije svega zastupaju, ili barem nastoje zastupati, paralelnost razvoja jezika i misli, treba sprovesti usporedbe u tom pravcu. Slobodno možemo reći da je Bottura nastojao pokazati njihov interferentni, međuovisni odnos (79—80) implicitno, naročito sa samom klasifikacijom vrsta jezika i posebno tumačenjem pisanog jezika.⁴² Međutim, nije u tome svagda uspijevao, jer ima primjera gdje je ostao jasno prisutan, u njegovu traženju ravnoteže između misli i jezika, izvjestan trag tradicionalističke teze

u etičkim idejama i »idealima« (cfr. E. Cassirer, *Ogled o čovjeku*, Zagreb, 1978, str. 61, 84, 77, 51, 84). Riječi su instrumenti misli (ib., str. 54), kojom se prelazi sa subjektivnog na objektivno (ib., 48), a simbol ne postoji zbiljski, nego ima »značenje«, na način razlike između bitka i značenja (ib., 80). On pokušava odrediti što je simbol, ali ne samo da je u tim pokušajima »neodređen«, kako kaže u *Predgovoru* G. Petrović (ib., L), nego je i konfuzan. Cassirer kaže da simbol nije znak, ni signal, nego dio ljudskog svijeta značenja (ib., 50) on je deznator, a to znači nije operator. Cassirer upućuje na Morrisa u pravljenju te razlike (ib., u bilj. na str. 50). Međutim, Morris (1946) je odredio deznatore kao jednu podvrstu u jednoj od dviju osnovnih vrsta znakova koje on razlikuje, a među kojima nema operatora. Deznatori su za Morrisa znakovi koji označavaju prostorno vremensku situaciju (cfr. U. Eco, *Il segno*, op. cit., str. 59) ili — kako kaže Abbagnano — deznatori znače karakteristike ambijenta (cfr. N. Abbagnano, *Dizionario di filosofia*, op. cit., str. 761). Doista se ne može znati kako dovesti u vezu taj pojam simbola-deznatora ovim riječima: »... razlika između stvari i simbola počinje se jasno osjećati, što znači da i razlika između zbiljnosti i mogućnosti postaje sve naglašenija« (E. Cassirer, op. cit., str. 80). Ne preostaje nam drugo nego naprosto povjerovati u Cassirerovo preobražavanje ljudskog svijeta umijećem simboličke misli (ib., str. 86).

⁴² Botturina podjela vrsta jezika sugerira paralelnost razvoja misli i jezika, što smo ustanovili u tekstu iza bilješke 15. Posebno do izražaja dolazi sugeriranje paralelno postepenog razvoja misli i jezika u njegovu tumačenju razlika savršeno i nesavršeno figurativnog jezika, te glasovnog jezika (naš tekst između bilj. 19, sve do neposredno iza bilješke 21). Ustanovili smo da je Humboldt u tom pogledu bio dvosmislen (napomena u bilj. 3. i uputstvo na tekst H. Festini, *Semantička teorija Zadržanina P. Botture, I*, op. cit., str. 67, gdje se iznosi da je Humboldt tumačio odnos jezika i misli na tri načina: 1. misao prethodi jeziku, 2. istovremeni su i 3. jezik prethodi misli). No, Humboldt je poznatiji po trećoj tezi, iako se iza nje krije davanje primata narodnom duhu i kulturi. Bottura je nastojao da se suprotstavi takvoj dvosmislenosti. Da jezik nije primaran dokazuje tvrdnjom da on nije svjetlo misli (79), ali nije ni misao primarna, jer — kaže Bottura — istina je to da bez govora, ne može biti ni puno »pameti« u glavi (116).

o primatu mišljenja nad jezikom (od Aristotela do škole Port-Royal). Naime, on upotrebljava ovaj primjer da bi pokazao institucionaliziranje jedne riječi: riječ *mjesec* se uvela tako što se najprije otkrio objekt, promatranjem se zatim formirala ideja, a na kraju se našao znak, odnosno riječ (93). No, ipak je u pozadini takvog mišljenja bilo instrumentalističko razumijevanje jezika, kao što je i onda kada Bottura kaže da je čovjek prešao u višu razvojnu fazu jezika u kojoj je upotrijebio konvencionalne znakove natjeran »snažnim poticajem potrebe i vođen indukcijom« (118). Potrebu kao pokretača u razvoju jezika ističe N. Abbagnano, do sada jedini deklarativni predstavnik instrumentalističke teorije jezika.⁴³ Uz potrebitost, pa prema tome i nesavršenost čovjeka vezano je još jedno svojstvo jezika — njegova pogrešivost i promjenljivost, koja sa svoje strane potvrđuje jezik kao mogućnost izbora. U tom smislu Bottura kaže da se riječi mogu mijenjati zbog »greške« ili radi potrebe za novim riječima koje treba unijeti neophodno u jezik ako su se razvile nove ideje, ali o tomu, naravno, mora biti obaviješteno društvo (92).⁴⁴ Iako jezik raste te može »osvojiti veliko bogatstvo i obilje riječi« (109), ne treba zaboraviti da su svaka promjena i izbor poticali potrebom komunikacije, jer je krajnji cilj jezika uvijek upotreba takvih znakova koji će se shvatiti (92—93). Da je Bottura izrazito naklonjen obrani komunikacijske usmjerenosti jezika, ima dosta dokaza (80, 89, 96, 115—116), a o tome je pisano i ranije.⁴⁵ Ako, pak, želimo ustanoviti njegov stav o simbolu, onda se može reći da je vrlo sličan Peirceovom, jer Bottura kaže da se riječima ne komuniciraju ideje, te da riječi treba interpretirati, što se ponekad može izvršiti zamjenom s drugom riječi (97).⁴⁶

⁴³ Cfr. H. Festini, *Instrumentalistička teorija o jeziku i Karl Marx*, op. cit., str. 235.

⁴⁴ Prisjetiti se našeg teksta između 15. i 16. bilješke.

⁴⁵ Cfr. H. Festini, *Semantička teorija Zadrana P. Botture, I*, op. cit., str. 58; H. Festini, *Botturina koncepcija značenja i suvremena lingvistika*, op. cit., str. 169, naročito bilješka 69.

⁴⁶ Prema Peirceu simbol nije sličan objektu na koji se odnosi i s kojim je arbitrarno povezan zakonom asocijacije općih ideja koje djeluju tako na simbol da ga se tumači kao da se referira na neki objekt (2.249) (vidjeti i tekst prije bilj. 40, kao i tu bilj.). Riječi nekog jezika su primjeri za simbole — slova u napisanom iskazu *čovjek* komponiraju simbol, ali značenje *čovjeka* ne zavisi od sličnosti između tog znaka i nekog stvarnog čovjeka, nego jedino na temelju konvencije da se *čovjek* upotrebljava za referiranje na bilo kojeg čovjeka (cfr. D. Greenlee, op. cit., str. 71). A ovaj primjer neobično je sličan Botturinom koji smo naveli u tekstu između 23. i 24. bilješke. Nadalje, prema Peirceu, simbolu je potreban interpretant (5.470), a njegova je karakteristika da opet postaje znak (2.300), što je očito slično Botturinom tvrdjenju koje smo iznijeli u našem tekstu neposredno prije bilješke 46.

Stoga se može zaključiti da je Bottura u dijelu svoje *teorije o jezicima*, koji se odnosio na podrijetlo i evoluciju jezika, sintetizirao najbolju empirističku i iluminističku tradiciju (Wolffovu podjelu znakova, Leibniz-Condillacovu podjelu jezičnih znakova), s primjetnim utjecajem Bacona i Vicoa, (tumačenje pisanog jezika), Lockeja (posebno u kritici metafore) i Condillaca (povezanost jezika i društva). Svojim nastojanjem da pokaže kako podrijetlo jezika iz analogijskih indikativnih gesta i emotivnih krikova treba tumačiti kao konvencionalni a ne prirodni produkt, nastao iz ljudskih potreba indukcijom i ponavljanjima — Bottura se radikalno udaljio u mišljenju od svojih prethodnika iz 18. stoljeća. Iako nije bio naklonjen romantičarskim gledištima, upravo tada u nastanku (donekle u vezi međuovisnosti jezika i misli), ipak njegova teorija o jeziku u nekim svojim aspektima seže do naših dana — do nekih Peirceovih (indeks, *icon*, simbol), pa čak do Wittgensteinovih (ostenzivna definicija) i Popperovih misli (niža i viša razvojna faza jezika). On nije, kao mnogi njegovi prethodnici, povezivao naturalističku i konvencionalističku teoriju o jeziku. Hobbesovski uvjeren u konvencionalistički karakter podrijetla i evolucije jezika, Bottura je naišao na značajne zasade instrumentalističke teorije o jeziku (promjenljivi, intersubjektivni i simbolički karakter jezika), a zagovarajući bolju alternativu između naturalističke i konvencionalističke teorije, povezivao je konvencionalističku s instrumentalističkom teorijom o jeziku.

Tako možemo Botturu smatrati i u odnosu na probleme teorije jezika uzornim misliocem svoga i našeg vremena.

BOTTURA'S THEORY OF LANGUAGE

Summary

The book *Ideologia* (Venice, 1832) by P. Bottura, a philosopher of Zadar, contains a 'theory of languages' (la teoria delle lingue), which is partly a philosophical grammar, and partly concerned with the problems about the origin and evolution of languages. The first problem was the task of our previous paper, and here it will be shown to what extent his development of the latter problems is current, which is not included in the ordinary sense of the term 'theory of language'. Bottura modestly thought that he dealt with the subject in the manner of the epicurean philosophers and the greater part of Italian, English and German philosophers. However he didn't often mention his predecessors, except Platon, twice Locke; Condillac and Vico are mentioned in other of Bottura's papers in connection with

other questions. Though there were visible influences of Locke, Condillac, Vico and earlier philosophers such as Bacon and Hobbes, Bottura was in his *sintesis* original enough and his work is of some consequence.

Our analysis is guided by a threefold division of theories of language — naturalistic, conventionalistic and instrumentalistic. And it is supported by the polemics against Brinkmann's emphasis of the importance of Lambert's (1764) conception for Herder and Humboldt, and even for the modern philosophers such as are Peirce, Cassirer, Morris and Eco. It also employs a great number of comparisons with modern linguistic views, such as those of Chomsky, Hjelmslev, Abbagnano, Rosiello, Popper, Land, Robins, Ivić etc.

Integrating the theses of Ockham, Bacon, Locke, Leibniz, Wolff and Condillac, Bottura distinguished between natural, analogical and conventional signs. The division of the languages into kinds he also obtained by the inclusion of another important thesis. Bottura divided the languages into 1) *action-language*, or, the language of gestures (Condillac, Herder, Peirce, Cassirer, Witt — genstein), 2) *written language* (probably through the influence of Bacon and Vico and from the views concerning hieroglyphic language of Schottel and Wolff) and 3) *vocal language* (where he tried to capture Condillac's naturalistic thesis by conventionalistic theory, probably influenced by the consequent conventionalism as was Hobbes's. This stage of language he treated in the manner of Popper the higher stage of articulated voices, which was derived from the lower stage of vocal gestures).

The influence of Locke is clearly visible in Bottura's criticisms of metaphor as is Condillac's connection of language with society. But Bottura departed from the opinion of the theorists in the 18th cent. with his endeavour to show the origin of language as residing in the analogical indicative gestures and emotional screams as conventional, and not natural products, rooted in human needs and evolving by induction and repetition. Though not close to romantic views (except to a small extent in his thesis concerning the connection of thought and language) which were on the ascent and which become so influential later, his theory in some aspects is like contemporary views. It is similar to Peirce's views concerning index, icon and symbol; to Wittgenstein's ostensive definition and to Popper's distinction of the two phases of the evolution of the language (the lower and higher phase). Contrary to many previous theorists he didn't bind the naturalistic and conventionalistic theories of language. He was so thoroughly convinced by Hobbes's arguments for a conventionalistic origin of language and its evolution, that he emphasized the important aspects of the instrumentalistic theory of language (namely, the changeable, intersubjective and symbolic character of language). And choosing the better alternative (between the naturalistic and conventionalistic theories) he bounded the conventionalistic with instrumentalistic theories of language.

So we can think of Bottura, even in relation to the problems of the theory of language, as a model of theorists of both his time and ours.